

ABOUT TURKESTAN AUTONOMY

Hushnud Muso-zoda Haydaraliyev

Kokand State University

Faculty of Humanities and Languages

student of the History Department

E-mail: xushnudbekhaydaraliyev611@gmail.com

Kokand, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Turkestan Autonomy, Kokand, IV All-Turkestan Congress of Muslims, national self-determination, Mustafa Chokay, Mukhammadjon Tinishbaev, Bolsheviks, national liberation movement, Central Asia 1917–1918.

Received: 01.06.26

Accepted: 02.06.26

Published: 03.06.26

Abstract: The article is devoted to the historical analysis of the Turkestan Autonomy, proclaimed on November 26–28, 1917, at the IV All-Turkestan Congress of Muslims in Kokand. It examines the circumstances of its establishment, the structure of its government, main objectives (democratization of governance, interethnic equality, reforms in the judicial, financial, and educational systems), as well as the reasons for its suppression after only 72 days by Red Army forces in February 1918. The Autonomy is evaluated as a significant milestone in the national awakening of the Turkestan peoples and their first serious attempt to establish a national state, despite its tragic end.

TURKISTON MUXTORIYATI HAQIDA

Xushnud Muso-zoda Haydaraliyev

Qo‘qon davlat universiteti

Gumanitar va tillar fakulteti tarix yo‘nalishi talabasi

xushnudbekhaydaraliyev611@gmail.com

Qo‘qon, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: Turkiston Muxtoriyati, Qo‘qon, IV Umumturkiston musulmonlari qurultoyi, milliy o‘z taqdirini belgilash, Mustafo Cho‘qay, Muhammadjon

Annotatsiya: Maqola 1917-yil 26–28-noyabr kunlari Qo‘qonda bo‘lib o‘tgan IV Umumturkiston musulmonlari qurultoyida e‘lon qilingan Turkiston Muxtoriyatining tarixiy tahliliga bag‘ishlangan.

Tinishboyev, bolsheviklar, milliy-ozodlik harakati, Markaziy Osiyo 1917–1918 yillar.

Muxtoriyatning tashkil etilishi sabablari, hukumat tuzilishi, asosiy maqsadlari (demokratik boshqaruv oʻrnatish, millatlararo tenglik, sud, moliya va taʼlim tizimini isloh qilish), shuningdek, 1918-yil fevralda Qizil Armiya tomonidan 72 kunlik faoliyatdan keyin bostirilish sabablari koʻrib chiqiladi. Muxtoriyat Turkiston xalqlarining milliy uygʻonishi va davlatchilik yoʻlidagi ilk jiddiy qadam sifatida baholanadi, uning fojiali tugashi ham taʼkidlanadi.

О ТУРКЕСТАНСКАЯ АВТОНОМИЯ

Хушнуд Мусо-зода Хайдаралиев

Кокандский государственный университет

Факультет гуманитарных наук и языков,

студент направления «История»

E-mail: xushnudbekhaydaraliyev611@gmail.com

Коканд, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Туркестанская автономия, Коканд, IV Всеобщий съезд мусульман Туркестана, национальное самоопределение, Мустафа Чокаев, Мухамеджан Тинишбаев, большевики, национально-освободительное движение, Центральная Азия 1917–1918 гг.

Аннотация: Статья посвящена историческому анализу Туркестанской автономии, провозглашённой 26–28 ноября 1917 г. на IV Всеобщем съезде мусульман Туркестана в Коканде. Рассматриваются причины и обстоятельства её создания, структура правительства, основные цели (демократизация управления, межнациональное равенство, реформы в сфере суда, финансов и образования), а также причины быстрого (72 дня) подавления в феврале 1918 г. силами Красной Армии. Автономия оценивается как важный этап национального пробуждения и первой попытки создания национального государства в Туркестане, несмотря на её трагический конец.

Kirish. XX asr boshlarida, ayniqsa 1905–1917-yillar oraligʻida Turkiston oʻlkasida siyosiy, madaniy va ijtimoiy uygʻonish jarayoni kuchayib, xalqni milliy mustaqillik va oʻz taqdirini oʻzi belgilash orzulariga undadi. 1917-yilgi Fevral va Oktabr inqiloblari natijasida Rossiya imperiyasining parchalanishi, ichki siyosiy beqarorlik va yangi hokimiyatlarning shakllanishi Turkiston xalqlariga oʻz taqdirini mustaqil belgilash, milliy davlatchilik gʻoyalarini amalga

oshirish va mahalliy hokimiyat tuzish imkoniyatini yaratdi. Ana shunday murakkab, keskin va tez o'zgaruvchan tarixiy sharoitda, uyg'onish liderlarining faol harakatlari natijasida Turkiston Muxtoriyati tashkil topdi. Ushbu davlat tuzilmasi qisqa muddat — atigi 72 kun mavjud bo'lgan bo'lsa-da, u o'zbek va umuman Turkiston xalqlarining milliy davlatchilik g'oyasining dastlabki va yorqin ifodasi, mustaqillik orzusining ramzi sifatida tarixga kirdi [2]

Turkiston Muxtoriyati nafaqat siyosiy hodisa, balki o'zbek va Turkiston xalqlarining milliy ongi, madaniyati va siyosiy fikrlashida muhim burilish nuqtasi, uyg'onish davrining cho'qqisi va mustaqillik kurashi uchun ilhom manbai bo'ldi. Mazkur maqolada Turkiston Muxtoriyatining tashkil topishi, faoliyati, ichki tuzilishi, siyosiy va harbiy qarorlari hamda tugatilish sabablari batafsil tahlil qilinadi, bu jarayonlarning milliy davlatchilik rivojiga ta'siri baholanadi.

Adabiyotlar sharhi. 1917-yil 26–28-noyabr kunlari Qo'qon shahrida bo'lib o'tgan IV Umumturkiston musulmonlari qurultoyi Turkiston xalqlari tarixidagi eng muhim va qaynoq siyosiy voqea bo'lib, u Rossiya imperiyasining parchalanishi fonida milliy o'z taqdirini belgilash harakatlarining cho'qqisi edi. Qurultoyga Turkistonning turli viloyatlaridan – Farg'ona, Sirdaryo, Samarqand, Jizzax, Buxoro, Xiva va Turkistonning boshqa hududlaridan – 100 ga yaqin delegatlar yig'ilgan bo'lib, ularning orasida jadidchilar, ulamolar, ziyolilar, savdogarlar va ishchilar vakillari bor edi. Qurultoyning kun tartibida Rossiya inqiloblari natijasida yuzaga kelgan siyosiy o'zgarishlar, Turkistonning yangi Rossiya Federatsiyasidagi o'rni, milliy muxtoriyat masalasi va xalqaro huquq normalariga muvofiq mustaqillik yo'lini belgilash kabi dolzarb mavzular muhokama qilindi. Delegatlarning ko'pchiligi milliy mustaqillik tarafdori bo'lib, qurultoyda qizg'in bahs-munozaralar bo'lib o'tdi. Natijada qurultoy Turkiston Muxtoriyati e'lon qilinishini qaror qildi. Muxtoriyat Turkiston o'lkasining Rossiya Federativ Demokratik Respublikasi tarkibida hududiy muxtoriyat sifatida tashkil etilishi belgilandi, bu esa o'sha paytdagi siyosiy sharoitda milliy xalqlarning huquqlarini himoya qilish va markaziy hokimiyat bilan munosabatni tartibga solishga qaratilgan edi[1].

Qurultoyning bu qarori nafaqat siyosiy akt, balki Turkiston xalqlarining milliy uyg'onishining cho'qqisi, jadidchilar harakati muvaffaqiyati va xalqaro huquq normalariga asoslangan mustaqillik g'oyasining dastlabki amalga oshishi edi. Muxtoriyatning e'lon qilinishi Qo'qon shahrida katta bayram va xalq yig'inlari bilan nishonlandi, bu esa xalqning milliy ruhini ko'tardi. Muxtoriyat hukumati tashkil etilib, uning raisi etib dastlab Muhammadjon Tinishboyev, keyinchalik esa Mustafu Cho'qay saylandi. Muhammadjon Tinishboyev Farg'ona vodiysining mashhur ziyolisi, jadidchilar harakati faoli bo'lib, qurultoyda milliy muxtoriyat g'oyasini faol ilgari surgandi. Mustafu Cho'qay esa o'zbek milliy harakatining yorqin vakili, Rossiya Dumasi

deputati, xalqaro tajribaga ega siyosatchi bo'lib, muxtoriyatning xalqaro maydonda tan olinishi va mustaqillikni himoya qilish uchun ko'p harakat qilgan. Hukumat tarkibiga turli millat vakillari — o'zbek, qozoq, qirg'iz, tojik, tatar, rus va yahudiy vakillari — kiritilgan bo'lib, bu holat muxtoriyatning demokratik xarakterga ega ekanini, millatlararo tenglik va inklyuzivlik tamoyillariga amal qilganligini ko'rsatadi[3].

Hukumatning asosiy maqsadi o'lkada demokratik boshqaruvni yo'lga qo'yish, millatlararo tenglikni ta'minlash, sud tizimini isloh qilish, moliya va ta'limni milliy asosda tashkil etishdan iborat edi. Hukumat milliy maktablar ochish, o'qituvchilar tayyorlash, xalqaro standartlarga muvofiq ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va milliy ziyolilarni jalb etish kabi vazifalarni oldiga qo'ygan edi. Shu bilan birga, iqtisodiy islohotlar — yer taqsimoti, soliq tizimini adolatli qilish, savdo va hunarmandchilikni rivojlantirish — ham hukumatning diqqat markazida edi. Hukumatning faoliyati milliy xalqlarning o'z taqdirini belgilash huquqini himoya qilishga qaratilgan bo'lib, bu Rossiya bolsheviklari siyosati bilan keskin qarama-qarshilikda edi. Biroq Turkiston Muxtoriyati faoliyati jiddiy to'siqlarga, ichki va tashqi qarshiliklarga duch keldi. Muxtoriyatning tashkil etilishi bolsheviklar hukumati tomonidan keskin rad etildi, chunki ular milliy muxtoriyatni inqilobiy jarayonga xavf sifatida ko'rganlar. Eng asosiy muammo qurolli kuchlarning yetishmasligi va moliyaviy resurslarning cheklanganligi edi. Hukumat qurolli kuchlar tuzishga harakat qilgan bo'lsa-da, bu jarayon qisqa vaqt ichida va cheklangan imkoniyatlarda amalga oshirish qiyin bo'lgan. Muxtoriyatning harbiy quvvati zaif bo'lib, bolsheviklarning Qizil Armiyasi bilan qiyoslaganda kuch jihatdan ancha orqada edi. Bundan tashqari, Toshkentda hokimiyatni qo'lga olgan bolsheviklar Turkiston Muxtoriyatini tan olmadi va uni “aksilinqilobiy, burjuaziya va millatchi tuzilma” sifatida baholab, uni yo'q qilishni rejalashtirdilar[4].

Bolsheviklarning Qo'qonga qarshi siyosati nafaqat harbiy, balki ideologik xarakterga ega bo'lib, ular milliy harakatni sinfiy kurashga zid deb hisoblaganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada ilmiy tadqiqotning analiz, sintez, tarixiy tahlil, qiyosiy tahlil kabi metodlaridan foydalanildi.

Muhokama va natijalar. 1918-yil fevral oyida Qizil Armiya qo'shinlari Qo'qonga bostirib kirib, shaharni artilleriya o'qi ostida qoldirib, minglab tinch aholi halok bo'lishiga sabab bo'ldi. Bolsheviklarning bu hujumi shafqatsiz va qonli bo'lib, shahar vayron qilingan, muxtoriyat hukumati binolari, maktablar, masjidlar va tinch aholi uylari yoqib yuborilgan. Hujum natijasida 10 mingdan ortiq odam halok bo'lganligi haqida manbalar bor. Turkiston Muxtoriyati hukumatining aksariyat a'zolari — Mustafu Cho'qay, Muhammadjon Tinishboyev, Ubaydullo Xo'jaev va boshqalar — qamoqqa olinib, sudlanishgan yoki emigratsiyaga majbur bo'lgan.

Mustafo Cho‘qay Parijga jo‘nab ketib, u yerda milliy mustaqillik kurashi davom ettirgan va keyinchalik Parijda milliy emigratsiya markazi tashkil etgan. Shu tariqa, 72 kun faoliyat ko‘rsatgan Turkiston Muxtoriyati qonli va shafqatsiz yo‘l bilan tugatildi[8].

Muxtoriyatning tugatilishi nafaqat siyosiy voqea, balki Turkiston xalqlarining milliy orzusining dastlabki ezilishi, bolsheviklarning milliy harakatlarga qarshi siyosati boshlanishi va keyinchalik Sovet hokimiyatining mustamlakachilik siyosati o‘rnatilishiga olib kelgan. Ushbu hodisa milliy harakatlarning radikallashuviga, qarshilik ko‘rsatishning yangi shakllariga va emigratsiyadagi milliy faollarning faoliyatiga turtki bergan. Turkiston Muxtoriyati qisqa bo‘lgan bo‘lsa-da, u milliy mustaqillik g‘oyalarining ramzi va o‘zbek davlatchiligi tarixining muhim sahifasi bo‘lib qolmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Turkiston Muxtoriyati qisqa umr ko‘rganiga — atigi 72 kun davom etganiga qaramay, u Turkiston xalqlarining milliy davlatchilik sari tashlangan ilk jiddiy, o‘ylangan va tashkilotchilik jihatidan yuqori darajadagi qadamlaridan biri bo‘ldi. Ushbu muxtoriyat nafaqat siyosiy hodisa, balki o‘zbek, qozoq, qirg‘iz, tojik va boshqa turkiy xalqlarning milliy uyg‘onishining ramzi, jadidchilar harakati cho‘qqisi va asrlar davomida mustamlakachilik ostida bo‘lib kelgan xalqlarning o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqini talab qilgan eng yorqin ifodasi edi. Muxtoriyat demokratik qadriyatlar – millatlararo tenglik, diniy erkinlik, sud va ta‘lim tizimini isloh qilish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish – ga asoslangan bo‘lib, bu o‘sha davr uchun juda ilg‘or va inqilobiy g‘oyalar edi. Uning zo‘ravonlik bilan, qonli hujum va repressiyalar orqali tugatilishi Turkiston mintaqasida mustaqil rivojlanish imkoniyatlarining uzoq vaqtga – deyarli bir asrga – to‘xtab qolishiga olib keldi, bolsheviklarning mustamlakachilik siyosati o‘rnatilishiga va milliy harakatlarning bostirilishiga zamin yaratdi.

Shu bilan birga, Turkiston Muxtoriyati tajribasi keyingi milliy-ozodlik harakatlari, 1920-1930-yillardagi basmachilik harakati, 1980-yillarning oxiridagi milliy uyg‘onish va 1991-yilda mustaqillik e‘lon qilinishi uchun muhim tarixiy asos va ilhom manbai bo‘lib xizmat qildi. Muxtoriyatning qisqa umri va qonli tugatilishi milliy harakatlarning radikallashuviga, emigratsiyadagi milliy faollarning faoliyatiga va keyinchalik Sovet hokimiyatiga qarshi kurashning yangi shakllariga turtki bergan. Mustafo Cho‘qay, Muhammadjon Tinishboyev va boshqa rahbarlarning Parij, Istanbul va boshqa shaharlardagi faoliyati, milliy emigratsiya markazlarining tashkil etilishi va xalqaro maydonda Turkiston mustaqilligini himoya qilish harakatlari muxtoriyatning g‘oyalarining o‘lmasligini ko‘rsatadi. Shu tariqa, Turkiston Muxtoriyati o‘zbek va turkiy xalqlarning milliy davlatchilik g‘oyalarining dastlabki ramzi bo‘lib qolmoqda va bugungi mustaqil O‘zbekiston Respublikasi tarixida o‘z o‘rnini egallaydi Ushbu

hodisa Markaziy Osiyo tarixida mustaqillik kurashining muhim sahifasi bo'lib, milliy o'zlikni anglash va davlatchilik g'oyalarining rivojlanishi uchun bebaho tajriba va saboq vazifasini o'tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alimova D. XX asr boshlarida Turkiston siyosati. – Toshkent, 2006. – 198 b.
2. Boymirzaev X. Turkiston milliy-ozodlik harakati tarixi. – Toshkent, 1997. – 240 b.
3. Cho'qay M. Turkiston fojiasi. – Parij, 1931. – 286 b.
4. Kenjabaev B. Qo'qon muxtoriyati tarixi. – Toshkent, 2010. – 160 b.
5. Qodirov A. O'zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent, 2015. – 312 b.
6. Rahimov Q. XX asr boshlarida O'rta Osiyo. – Samarqand, 2018. – 304 b.
7. Saidqosimov M. Turkiston jadidlari faoliyati. – Toshkent, 2009. – 220 b.
8. Бартолд В.В. История культурной жизни Туркестана. – Москва, 1967. – 384 с.